

РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглянуто розвиток спеціальної освіти в незалежній Україні. Метою статті є здійснення історико-педагогічного аналізу розвитку системи спеціальної освіти в незалежній Україні. Автори розкривають особливості розвитку та удосконалення системи спеціальної освіти в Україні шляхом аналізу, порівняння, систематизації та узагальнення. Автори статті стисло характеризують три складові системи освіти осіб з особливими потребами: здобутки, проблеми і шляхи розбудови, а також розглядають основні тенденції сучасного реформування спеціальної освіти в Україні, а саме інклюзивну освіту як найбільш значущий інноваційний рух в освіті ХХ століття.

Ключові слова: спеціальна освіта, діти з особливими потребами, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, реформування освітньої галузі, інноваційний розвиток освіти, інноваційні технології навчання.

Актуальність. Інтегрування національної системи освіти до європейського й світового освітнього просторів робить освіту однією із найважливіших напрямів державної політики України. У процесі демократизації українського суспільства неабиякого поширення набувають ідеї гуманізації освіти й пріоритетів особистості.

Ринкова економіка та демократична система соціально-політичного розвитку України висувають нові вимоги до системи освіти, зокрема, до освіти осіб з особливими потребами [9, 7]. Перед державою особливо гостро постає питання про забезпечення рівних прав і можливостей дітей та молоді з особливими потребами в новій соціальній ситуації, умов для їх успішної інтеграції в суспільство [8, 273]. Тому існуюча система спеціальної освіти потребує якісних змін.

Аналіз наукової літератури з проблеми, виокремлення невирішених раніше аспектів проблеми. Історико-педагогічні аспекти розвитку спеціальної освіти давно привертають увагу вітчизняних учених-дефектологів і педагогів. Вони вивчали становлення і розвиток окремих напрямів корекційної освіти дітей дошкільного та шкільного віку з різними психофізичними порушеннями. Водночас аналізувалась історія формування наукових поглядів на певні порушення розвитку й засоби їх психолого-педагогічної корекції в спеціальних закладах освіти [10, 364-365].

Вивченню історико – педагогічних аспектів становлення спеціальної освіти в Україні присвячено низку праць вітчизняних науковців Т. Берник, В. Бондар, О. Дьячков, І. Єременко, Х. Замський, В. Золотоверх, Н. Климко, О. Козинець, С. Корнєв, Є. Линдіна, С. Миронова, Л. Одинченко, О. Потапенко, В. Синьов, М. Супрун, О. Таранченко, С. Федоренко, В. Шевченко, О. Шевченко, М. Шеремет та ін. У своїх дослідженнях науковці вивчали системи навчання та виховання дітей з різними порушеннями психофізичного розвитку, а також значну увагу приділяли підготовці спеціальних кадрів, які б забезпечували якісний та високопрофесійний освітній процес таких дітей.

Провідні тенденції розвитку спеціальних навчально-виховних закладів для глухих дітей висвітлено у працях А. Володимирського, В. Гіляровського, В. Засенка, М. Земцової,

С. Зикова, О. Мещерякова, І. Соколянського, О. Таранченко, Л. Фомічової, М. Шеремет, М. Ярмаченка та ін. Історія спеціального навчання розумово відсталих дітей в Україні була об'єктом дослідження В. Бондаря, В. Золотоверх, Л. Одинченко В. Синьова та ін. Дослідженнями історико-педагогічних аспектів становлення спеціальних закладів для осіб із мовленнєвими вадами займалися Т. Власова, С. Конопляста, В. Кондратенко, Р. Левіна, М. Шеремет та ін. Аналіз фахових досліджень засвідчує, що більшість цих розвідок має вузькоспеціалізований характер і не розглядає спеціальну освіту як систему.

Сучасному розвитку спеціальної освіти в Україні присвячені дослідження В. Бондаря, В. Берзіня, Л. Борщевської, Л. Вавіної, О. Гаврилова, В. Засенка, А. Колупаєвої, О. Колишкіна, С. Миронової, В. Липи, Т. Сак, В. Синьова, М. Супруна, В. Тарасун, Л. Федорович, Л. Фомічової, О. Хохліної, А. Шевцова, М. Шеремет та ін.).

Найбільшого висвітлення у наукових джерелах набуло теоретико-методологічне обґрунтування діяльності спеціальних шкіл (В. Бондар, В. Засенко, Н. Засенко, В. Синьов, М. Супрун, С. Федоренко, М. Шеремет, М. Ярмаченко та ін.) та діяльності інклюзивних шкіл (А. Колупаєва, Ю. Найда, Т. Сак, Н. Софій, О. Таранченко та ін.). Низка досліджень присвячена визначенню особливостей діяльності спеціальних дошкільних навчальних закладів (Л. Вавіна, Т. Дегтяренко, В. Золотоверх та ін.) та реабілітаційних установ (Н. Грабовенко, В. Ляшенко, В. Нечипоренко та ін.).

У їх роботах акцентується увага на першочергових завданнях щодо розвитку сучасної спеціальної освіти в Україні.

Метою нашого дослідження є здійснення історико-педагогічного аналізу розвитку системи спеціальної освіти в незалежній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку 90-х років ХХ ст. остаточно утвердилося розуміння того, що спеціальна освіта повинна орієнтуватися не на наявність захворювань, а на формування гармонійно розвинутої особистості на основі реалізації соціальної моделі допомоги, складовою якої є спеціальна педагогіка [7, 80].

На шляху розбудови незалежної демократичної держави Україна не залишилась осторонь соціально-державницьких проблем суспільства, зокрема проблеми інтегрування в суспільство людей з обмеженими можливостями [2, 37]. Проте, економічна криза 90-х років не сприяла вирішенню багатьох питань, в т.ч. і розташування дітей з особливими потребами в спеціальних закладах, оскільки на місцях певна частина їх перепрофілювалася та скорочувалася, останні ж фінансувалися недостатньо. Як наслідок, значно зросла кількість дітей з особливими потребами, які навчалися у масових загальноосвітніх закладах, в умовах так званого стихійного інтегрування [9, 8-9].

Така ситуація потребувала реагування від органів влади. Україна почала розробляти власну законодавчу базу. В урядових нормативно-правових документах (Конвенція ООН «Про права дитини», ратифікована 1991 року, Конституція України (ст. 53), Закон України «Про освіту» (ст. 3) і «Національної доктрини розвитку освіти в Україні у ХХІ столітті», Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.), Національна доктрина розвитку освіти, Концепція педагогічної освіти, Закони України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», «Про охорону дитинства» (ст. 26), постанова Кабінету Міністрів України (1992) «Про комплексну програму розв'язання проблеми інвалідності») віднайшли своє відображення ефективні заходи та програми державної підтримки дітей з особливими потребами.

В цей час постала гостра потреба у забезпеченні спеціальних навчальних закладів кваліфікованими кадрами. З метою реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») був виданий наказ Міністерства освіти України від 23 лютого 1994 року № 47 «Про відкриття спеціальних факультетів для одержання спеціальності «Дефектологія» на базі вищої педагогічної освіти», з трьохрічним терміном навчання без відриву від виробництва для осіб, які мали вищу педагогічну освіту і працювали у

спеціальних дошкільних закладах та школах-інтернатах, для одержання освіти із спеціальності «Дефектологія» з певною спеціалізацією.

Інтеграція освіти в Україні в міжнародний освітній простір, зокрема її вихід на європейський рівень освітніх послуг сприяла тому, що 2005 року Україна підписала Болонську конвенцію.

Упродовж багатьох років в Україні більшість дітей з особливими потребами здобували освіту в спеціальних закладах, які до останнього часу залишалися для них традиційною та провідною формою навчання [8, 278].

Досвід функціонування спеціальних закладів в Україні свідчить про значні досягнення, які мають ці освітні осередки. До них належать: створення в спеціальних навчальних закладах достатньої матеріальної бази, забезпечення відповідних умов для надання корекційної допомоги, організацію професійно-трудової підготовки, навчання та відпочинку. У спеціальних закладах діти з особливими потребами здобувають освіту, яка спрямована на одержання знань з основ наук, вдосконалення особистісних якостей, корекцію порушень розвитку й подальшу соціалізацію. Корекційні заняття забезпечують не лише виправлення порушень психо-фізичного розвитку, а й забезпечують вплив на особистість загалом для досягнення позитивних результатів у навчанні, вихованні та інтеграції в суспільство.

Утім, поряд із незаперечними позитивами варто виокремити суттєві недоліки сучасної системи спеціальної освіти, з-поміж них такі:

- її уніфікованість, що унеможливорює забезпечення освітніх потреб усіх учнів, які мають особливості психофізичного розвитку, заважає впроваджувати різно-варіантні навчальні програми, вносити необхідні зміни та додатки до навчальних планів;
- ізолюваність дітей із психофізичними порушеннями у спеціальних школах-інтернатах, які є основними спеціальними освітніми закладами. Така ізолюваність має багато негативних соціальних наслідків, зокрема, відчуження сім'ї від виховного процесу, соціальна інфантильність учнів, обмеженість розвитку життєвих компетенцій тощо;
- недостатня соціально-практична спрямованість навчального процесу, наслідки якої – низький рівень сформованості соціально-побутової компетентності учнів, незадовільна орієнтація в системі соціальних норм і правил та відсутність навичок самостійної життєдіяльності;
- недостатня індивідуалізованість та особистісна орієнтованість навчально-виховного процесу, що спричиняють труднощі емоційного та особистісного розвитку учнів, неадекватні уявлення про свої якості, здібності й можливості;
- низька ефективність корекційно-розвивальних занять, яка зумовлює низький рівень комунікативної компетентності, замкнутості, ізолюваності;
- відсутність ліцензійованого психолого-педагогічного інструментарію для діагностики порушень, що утруднює правильне комплектування спеціальних закладів й організацію відповідного навчання;
- недостатнє науково-методичне та навчальне забезпечення освітнього процесу дітей із важкими та атиповими порушеннями, які потребують додаткових освітніх та корекційно-реабілітаційних послуг [9, 8-9].

Відомо, що в процесі розвитку допомоги дітям з психофізичними порушеннями склалися основні аксіоматичні підходи, які впливають на становлення медико-соціальної моделі допомоги. Протягом тривалого розвитку допомоги особам з психофізичними порушеннями суспільство дійшло висновку, що вона повинна бути:

- комплексною: суспільство відійшло від моделі медичної допомоги особам з психофізичними порушеннями й визнало необхідність соціальної допомоги (у тому числі медичної та психолого-педагогічної);
- якісною: надаватися фахівцями з відповідною підготовкою в спеціально створених умовах відповідно до індивідуальних та вікових потреб осіб з психофізичними порушеннями;

– ефективною: забезпечувати досягнення результату – адаптацію до умов навколишнього середовища залежно від віку особи з психофізичними порушеннями та соціалізацію особистості та інтегрування її в суспільство.

Саме тому у 90-х роках бачення сучасної стратегії розвитку системи спеціальної освіти зводилось до альтернативи: продовжувати вдосконалення існуючої системи спеціальної освіти дітей з психофізичними порушеннями або повністю відмовитися від сформованої системи й перейти до пошуку її принципово нових засад й організаційних структур, орієнтуючись на західні моделі. У 2000-х роках А. Колупаєва здійснила порівняльні дослідження з питань реалізації спеціальної допомоги дітям з особливими потребами в різних країнах та обґрунтувала теоретико-методологічні засади інклюзивної освіти й означила шляхи її впровадження в Україні. В результаті осмислення цього досвіду науковці дійшли висновку щодо необхідності еволюційного поступу в розвитку системи спеціальної освіти [7, 81-82].

В Україні почали вживатися заходи не лише для того, аби зберегти набутий досвід спеціальної освіти, але й примножити його, виробити сучасні технології корекційно-компенсаторної роботи з цією категорією дітей, створити умови для реалізації їхнього права на вибір типу навчального закладу та змісту і форм освіти [5, 23-24].

Осучаснення освіти в Україні було спрямоване на демократизацію та гуманізацію, що зумовлює необхідність впровадження інноваційних технологій, зокрема, в освіті людей з особливими потребами [11, 185]. Метою спеціальної освіти стало забезпечення повноцінного та гідного життя осіб з особливостями психофізичного розвитку, їхньої підготовки до активної участі у житті суспільства, включення в соціальні відносини. На зміну спеціалізованому навчанню мала прийти нова, більш прогресивна форма здобуття освіти – інклюзія [3, 13].

Інклюзивне навчання – це спільне навчання і виховання дітей з психофізичними порушеннями зі здоровими однолітками в умовах масового загальноосвітнього закладу за місцем проживання [5, 24-25].

Інтегрування дітей з особливими потребами до загальноосвітнього простору України, як один з напрямів гуманізації всієї системи освіти, відповідав пріоритетам державної політики. На зміну «державоцентриській» освітній системі мала прийти «дитиноцентриська», в якій домінує орієнтація на інтереси дитини та задоволення її потреб [9, 9].

Рух України до інклюзивної освіти розпочався в середині 90-х років зі створення законодавчої бази щодо освіти дітей з особливими потребами (Концепція спеціальної освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку на найближчі роки і перспективу (1996), Концепція реабілітації дітей з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями (1998), Концепція державного стандарту спеціальної освіти (1999), Проект державного стандарту спеціальної освіти (2004) та ін.

Інклюзивна освіта в Україні почала розвиватися завдяки активній участі донорських організацій, які протягом більше як 15 років допомагають розробці законодавчих та нормативних актів, методичними та наочними матеріалами, передають досвід, напрацьований в країнах Європи, США та Канаді. До розбудови освіти для дітей з особливими потребами у різний час долучались Програма ТАСІС («Розвиток інституційного партнерства» Європейської комісії), Програма MATRA посольства Об'єднаного Королівства Нідерландів, Міжнародний фонд «Відродження», Канадське Агентство з міжнародного розвитку (СІДА), Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) [4, 47].

За їх допомоги та сприяння були створені різноманітні освітні проекти. Так, 2003 року було розпочато програму «Через освіту до соціальної інтеграції», «Інклюзивна освіта в Україні – шлях до дій» (2005), «Впровадження інклюзивної освіти в Україні» (2007), «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного

розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2001–2011). Метою проєктів було вивчення та аналіз проблем освіти та професійної реабілітації людей з інвалідністю, моніторинг діяльності системи спеціального та інтегрованого навчання інвалідів тощо [13, 29].

2001 року Міністерство освіти і науки України, Інститут спеціальної педагогіки АПН України спільно із Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» розробили семирічну програму науково-педагогічного експерименту «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах». Експеримент реалізувався в рамках програми фонду «Залучення дітей з особливими потребами». Було розроблено програму та складено план дослідницької діяльності, підготовки вчителів (вихователів) класів (груп) інклюзивного навчання та програму тренінгів. На базі чотирьох інститутів післядипломної педагогічної освіти в Полтаві, Львові, Івано-Франківську та Білій Церкві реалізувалися проблемно-тематичні курси. Експеримент тривав до кінця 2007 року. За цей час було поетапно вивчено вплив інклюзивної освіти на особистісний розвиток дітей [14, 17].

З 2008 по 2013 рік тривав українсько-канадський проєкт «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» за підтримки Канадської агенції з міжнародного розвитку CIDA. Проєкт здійснювався у двох пілотних регіонах – АР Крим та Західній Україні на базі двох пілотних навчальних закладів (м. Сімферополь: Навчально-виховний комплекс «Школа-ліцей № 3» та м. Львів: Середня загальноосвітня школа I-III ступеня № 95).

Метою проєкту була зміна ставлення уряду, закладів освіти та неурядових організацій до неповносправності та особливих потреб шляхом впровадження різних основоположних компонентів системи інклюзивної освіти, а саме: формування політики у сфері освіти та соціальних послуг, яка спрямовуватиметься на розбудову інклюзивної моделі освіти в Україні.

Головними партнерами проєкту були Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» та Національна асамблея інвалідів України.

Серед основних досягнень проєкту було проведено аналіз потреб шкіл і ставлення до інклюзії; створені лідерські команди з інклюзії; розроблені робочі плани трансформації шкіл; зроблено аналіз доступності та перші архітектурні зміни; підвищення кваліфікації вчителів; забезпечення вчителів 120-год. навчальним курсом з практики викладання в інклюзивному класі й новими інструментами оцінювання та диференціації (портфоліо, ІНП та ін. методики); визнання ролі батьків та проведення курсів з основ жестової мови для них; розроблені нові навчальні програми для педагогічних ВНЗ.

За результатами проєкту відбулася перебудова стратегії корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з особливими потребами. Були обґрунтовані та розроблені концептуальні засади спеціальної, інклюзивної освіти та реабілітології, що спряло розвитку нових напрямів реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги [7, 82].

Починаючи з 2009 року в Україні активізувалася діяльність із приведення існуючого законодавства у відповідність з вимогами Конвенції ООН про права інвалідів в основі якої соціальна (а не медична, як вбачалося раніше) модель розуміння інвалідності. Держава поступово впроваджує інклюзивну модель навчання дітей з особливими освітніми потребами та створює законодавчо-нормативну базу: наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки» (2009), розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року» (2009). (Величко), наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» (2010). Реалізація Концепції передбачає комплексне розв'язання питань, пов'язаних з нормативно-

правовим, навчально-методичним, кадровим та фінансовим забезпеченням інклюзивної освіти. Законом України від 06 липня 2010 року № 2442-VI «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» врегульовано питання про інклюзивне навчання у загальноосвітніх навчальних закладах та про навчально-реабілітаційні центри як новий тип навчального закладу для дітей з особливими потребами. Вперше було введено термін спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами [15, 41]. Важливим кроком стала постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2011) [12, 59]. Постановою Кабінету Міністрів України від 2016 року передбачено, що діти з порушеннями розумового розвитку отримуватимуть однакові документи про базову загальну середню освіту незалежно від місця навчання, але з приміткою – за спеціальною програмою [6, 186].

Інтегрування дітей із порушеннями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір України, як один з напрямів гуманізації всієї системи освіти, відповідає пріоритетам державної політики, що окреслені в «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.», Державній цільовій програмі «Національний план дій з реалізації Конвенції Про права інвалідів до 2020 р.» та інших державних документах [9, 9-10].

14 лютого 2017 р. вийшла Постанова Кабінету Міністрів України № 88, якою визначено порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам. Субвенція спрямовується на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами, які навчаються у спеціальних та інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів (крім шкіл-інтернатів та навчально-реабілітаційних центрів). За рахунок субвенції здійснюється оплата таких видатків: проведення (надання) додаткових корекційно-розвиткових занять (послуг), що визначені індивідуальною програмою розвитку дитини, яка розробляється групою фахівців у складі заступника директора з навчально-виховної роботи, вчителів, асистента вчителя, практичного психолога, корекційного педагога та інших з обов'язковим залученням батьків або осіб, які їх замінюють, та затверджується директором загальноосвітнього навчального закладу; придбання спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку, обладнання, дидактичного матеріалу та особливих наочних засобів, які дають змогу виконувати дитиною індивідуальну програму її розвитку. На придбання зазначених засобів використовуються кошти в обсязі не більш як 20 відсотків загального обсягу видатків на кожну дитину певного загальноосвітнього навчального закладу, яка потребує державної підтримки. Прийнятий документ надає нові можливості у розвитку інклюзивного освітнього простору. Тому кількість бажаючих буде зростати [6, 186-187].

Пройшовши складний шлях через сегрегацію та інтеграцію, ідея інклюзивного навчання полягає в доступності освіти для всіх без винятку дітей із різними потребами [3, 10-11]. Тому інклюзія є однією з основних тенденцій розвитку зазначеного типу освіти в Україні. Її розвиток – це не створення нової системи, а якісні та планомірні зміни системи освіти в цілому. Її метою є створення безбар'єрного середовища в навчанні і професійній підготовці людей із обмеженими можливостями [11, 185]. Змінюються підходи щодо організації, структури та супроводу навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами [1, 13].

На сьогодні головними ініціаторами впровадження інклюзивної освіти в Україні є Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», Національна асамблея інвалідів України, Інститут спеціальної педагогіки НАПН України та Благодійний фонд Марини Порошенко [4, 47].

Питаннями інклюзії, інклюзивної освіти та особливостями впровадження інновацій в умовах інклюзивного навчання в Україні займаються та порушують у своїх працях такі вчені: В. Бондарь, С. Єфімова, В. Засенко, А. Колупаєва, І. Луценко, Ю. Найда, Т. Сак, О. Таранченко, В. Синьов, Н. Софій, О. Федоренко, М. Чайковський, І. Юхимець та ін.

Нині спеціальна освіта в Україні реформується з урахуванням прогресивних світових тенденцій. Така система передбачає різноманітні форми спільного навчання та виховання дітей з особливими потребами і їх здорових однолітків. Важлива умова цієї системи – забезпечення можливості вибору освітньої установи та навчальної програми відповідно до індивідуальних особливостей дитини; здійснення стимулювання досягнень дітей у різних сферах діяльності; забезпечення соціально-педагогічного захисту дітей тощо [9, 9-10].

До створення освітнього середовища, в якому має надаватися підтримка дітям з особливими потребами в умовах звичайного класу місцевої школи, вчені та освітяни ставляться з певною стриманістю. З одного боку освітня інклюзія – світова тенденція, закономірний етап в освіті дітей з особливими потребами. З іншого, спірним є питання повного залучення, без винятку, всіх категорій таких дітей [15, 41].

Разом з цим, реалізація ідеї інклюзії як однієї з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку національної системи освіти не означає згортання існуючої диференційованої системи спеціальної освіти. Ефективне інтегрування можливе лише в умовах постійного удосконалення систем загальної та спеціальної освіти, ліквідації наявних кордонів між ними. Інклюзивна освіта на теренах України потребує свого вирішення на основі виваженого підходу, як з боку державних органів влади, так і з боку громадськості, оскільки інклюзивні процеси у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку у країнах пострадянського простору мають свою специфіку, розвиваються в умовах особливого соціокультурного статусу з урахуванням позитивів і досягнень диференційованого навчання [9, 11].

На сьогодні, на шляху впровадження інклюзивної моделі навчання в Україні виникали такі проблеми: недостатнє фінансування, потреба вдосконалювати зміст освіти, вирішувати кадрові питання, поширювати міжвідомчу співпрацю [8, 279].

Сучасна спеціальна освіта в Україні являє собою складну, розгалужену і диференційовану систему, яка має вертикально-горизонтальну структуру.

Вертикальна структура базується на вікових особливостях учнів і рівнях загально-освітніх програм. *Горизонтальна структура* враховує психофізичний розвиток дитини, особливості її пізнавальної діяльності та характер порушення.

Вертикальна структура визначається віковими періодами:

- раннього дитинства (від 0 до 3 років);
- дошкільного періоду (з 3 до 6 – 7 років);
- період шкільного та професійного навчання (з 6 – 7 до 16 – 21 років).

центрів раннього втручання, та ін.

Основними державними навчальними закладами для дітей з особливими потребами дошкільного та шкільного віку є: спеціальні дошкільні та загальноосвітні школи-інтернати, навчально-реабілітаційні центри, навчально-виховні комплекси та інклюзивні групи та класи і загальноосвітніх навчальних закладах масового типу.

Спеціальні навчальні заклади для дітей з особливостями психофізичного розвитку реалізують програми початкової, основної та середньої (повної) загальної освіти, складені на основі Державного стандарту спеціальної освіти.

До 2018 року горизонтальна структура спеціальної освіти в Україні була представлена такими основними типами спеціальних закладів: для дітей із порушеннями слуху, слабчочуючих, із порушеннями зору, слабозорих, із тяжкими порушеннями мовлення, із порушеннями опорно-рухового апарату, для дітей з порушеннями інтелекту, із затримкою психічного розвитку. З 2018 року спеціальні школи для дітей із затримкою психічного розвитку ліквідовані [9, 8].

На сьогодні, щоб забезпечити умови доступу до інклюзивної освіти дітей з особливими потребами, між інклюзивними та спеціальними закладами освіти має існувати тісний зв'язок і практична співпраця. Адже спеціальні освітні заклади України мають

великий теоретичний і практичний потенціал у навчанні та вихованні дітей із порушеннями слуху [15, 43].

За даними Міністерства освіти та науки України, в країні функціонує 334 спеціальні загальноосвітні навчальні заклади, у яких навчається 106 тис. дітей. У системі МОН України функціонує понад 50 навчально-реабілітаційних центрів для дітей із порушеннями психофізичного розвитку, 142 спеціальні дошкільні заклади та 1200 спеціальних груп у дошкільних закладах масового типу, у яких перебуває близько 45 тис. дошкільнят.

Реабілітаційні послуги діти та молодь із порушеннями психофізичного розвитку можуть отримати в 46 центрах соціально-психологічної реабілітації, підвідомчих Міністерству освіти і науки України [9, 8].

Слід зазначити, що вітчизняними науковими школами в галузі спеціальної педагогіки – Інститутом спеціальної педагогіки НАПН України і Факультетом корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, постійно та цілеспрямовано здійснюється вдосконалення існуючих засобів, форм, методів навчання, виховання та корекційної роботи з дітьми з особливими потребами, зокрема в змісті освіти (державні стандарти та програми навчання, авторські навчальні програми та індивідуалізація освітнього процесу тощо), освітніх технологіях (варіативні системи навчання, застосування особистісно орієнтованих технологій), а також відбувається підготовка фахівців для роботи з такою категорією дітей [7, 80-81].

Відповідно до законодавства, з вересня 2012 року вперше в Україні в Педагогічному коледжі Львівського національного університету започатковано підготовку «асистента вчителя класу з інтегрованою/інклюзивною формою навчання». Пізніше підготовку таких фахівців розпочали й інші ВНЗ України.

Останньою інституційною трансформацією в Україні стало реформування з 1 вересня 2017 року Психолого-медико-педагогічних консультацій на Інклюзивно-ресурсні центри, які мають повноцінно запрацювати з 1 вересня 2018 року.

На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти в Україні інтенсивно запроваджуються інноваційні форми навчання й виховання дітей з інвалідністю. Насамперед, це використання елементів дистанційного, інтегрованого навчання, відкриття багатoproфільних навчально-реабілітаційних центрів, навчально-виховних комплексів різних форм власності. Це вимагає подальшого вдосконалення системи спеціальної освіти.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Розбудова української системи спеціальної освіти має багатогранний характер і охоплює всі головні аспекти. Реформування й оновлення системи спеціальної освіти в Україні на основі принципів демократизації, гуманізації та модернізації, визнання права кожної дитини на одержання освіти, адекватної її пізнавальним можливостям і вимогам часу є дороговказом до пошуку оптимальних шляхів її трансформування, соціалізації дітей із порушеннями психофізичного розвитку, їх інтегрування у суспільство.

Перспективи подальших розвідок полягають у пошуку взаємодії систем спеціальної і загальної освіти та поглибленому вивченні ролі батьків у запровадженні інклюзивної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арендарук А. Досвід впровадження інтеграції та інклюзивної освіти в Україні та за кордоном / А. О. Арендарук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – Вип. 24. – 2013. – С. 13.
2. Барно О. Проблема людей з особливими потребами як гостра державна проблема / О. М. Барно // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наукових праць. – № 4 (6). – 2008. – С. 37.

3. Болдирєва В. Інтеграція та інклюзія як основні моделі навчання дітей з особливими освітніми потребами / В. Е. Болдирєва // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наукових праць. – № 9. – 2012. – С. 10-11, 13.
4. Величко Д. Впровадження інклюзивної освіти в Україні / Д. В. Величко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – № 125. – 2015. – С. 47.
5. Гаяш О. До питання про окремі проблеми сучасної спеціальної освіти / О.В. Гаяш // Матеріали Всеукраїнської (заочної) науково-практичної конференції [Спеціальна освіта: стан та перспективи] (Харків, 17-18 травня 2017 р.). – Харків: Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, 2017. – С. 23-25.
6. Гладуш В. Інклюзивна освіта та здоров'я дітей з психофізичними порушеннями: проблеми сьогодення / В.А. Гладуш // Матеріали Всеукраїнської (заочної) науково-практичної конференції [Спеціальна освіта: стан та перспективи] (Харків, 17-18 травня 2017 р.). – Харків: Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, 2017. – С. 186-187.
7. Дегтяренко Т. Корекційно-реабілітаційна допомога особам з психофізичними порушеннями як суспільний феномен та об'єкт спеціальної педагогіки / Т. М. Дегтяренко // Науковий часопис. Серія: Корекційна педагогіка. – № 24. – 2013. – С. 80-82.
8. Іноземцева С. Спеціальна освіта на сучасному етапі розвитку суспільства / С. В. Іноземцева // *Vzdelávanie a spoločnosť. Medzinárodný nekonferenčný zborník*. – Prešov. – Вип. 1. – 2016. – С. 273, 278-279.
9. Колупаєва А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі / А. А. Колупаєва // Особлива дитина: навчання і виховання. – № 3. – 2014. – С. 7-11.
10. Кравченко І. Історико-педагогічні аспекти розвитку спеціальної освіти в Україні / І. В. Кравченко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – № 1 (55). – 2016. – С. 364-365.
11. Марковська Н. Проблеми запровадження інклюзивної освіти в Україні / Н. В. Марковська // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму] (Камянець-Подільський, 24-25 квітня 2017 р.). – Камянець-Подільський: Аксіома, 2017. – Вип. 2. – С. 185.
12. Миськів Л. Органи виконавчої влади як суб'єкти реалізації інклюзивної освіти в Україні / Л. І. Миськів // Юридичний вісник. – 4 (29). – 2013. – С. 59.
13. Павленко В. Впровадження інклюзивної освіти в Польщі та Україні / В. В. Павленко // Навчання та виховання дітей з особливими освітніми проблемами: теорія та практика: зб. праць вчених, молодих науковців, педагогів-практиків. – 2016. – С. 29.
14. Талан М. Корекційна освіта в Україні: стан, тенденції, перспективи / М. Талан // Соціальний захист. – № 9. – 2006. – С. 17.
15. Федоренко О. У пошуках оптимальних шляхів упровадження інклюзивного навчання дітей із порушеннями слуху / О. Ф. Федоренко // Особлива дитина: навчання і виховання. – № 2. – 2013. – С. 41, 43.

REFERENCES

1. Arendaruk A.O. (2013). Experience in implementing integration and inclusive education in Ukraine and abroad. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholojiia*, 24, 13. [In Ukrainian].
2. Barno O.M. (2008). The problem of people with special needs as an acute state problem. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zb. naukovykh prats*, 4 (6), 37. [In Ukrainian].

3. Boldyrieva V.E. (2012) Integration and Inclusion as the main models for teaching children with special educational needs. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zb. naukovykh prats, 9, 11-13. [In Ukrainian].
4. Velychko D.V. (2015). Introduction of inclusive education in Ukraine. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu, 125, 17. [In Ukrainian].
5. Haiash O.V. (2017). To the issue of specific problems of modern special education. Materials of the All-Ukrainian (correspondence) scientific-practical conference [Special Education: State and Prospects] (Kharkiv, May 17-18, 2017), 23-25. [In Ukrainian].
6. Hladush V.A. (2017). Inclusive Education and Health of Children with Mental and Physical Disorders: The Problems of the Present. Materials of the All-Ukrainian (correspondence) scientific-practical conference [Special Education: State and Prospects] (Kharkiv, May 17-18, 2017), 186-187. [In Ukrainian].
7. Dehtiarenko T.M. (2013) Correctional and rehabilitation assistance to persons with psychophysical disorders as a social phenomenon and an object of special pedagogy. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia, 24, 80-82. [In Ukrainian].
8. Inozemtseva S.V. (2016). Special education at the present stage of development of society. Vzdělávání a spoločnosť. Medzinárodný nekonferenčný zborník, 1, 273, 278-279. [In Ukrainian].
9. Kolupaieva A.A. (2014). Special education in Ukraine and modernization of the educational branch. Exceptional Child: Teaching and Upbringing, 3, 7-11. [In Ukrainian].
10. Kravchenko I.V. (2016). Historical and pedagogical aspects of the development of special education in Ukraine. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 1 (55), 364-365. [In Ukrainian].
11. Markovska N.V. (2017). Problems of Inclusive Education in Ukraine. Materials of the International Scientific and Practical Conference [Innovations in the Partnership for Education, Economics and Social Protection under Inclusion and Pragmatic Rehabilitation of Society] (Kamyanets-Podilsky, April 24-25, 2017), 2, 185. [In Ukrainian].
12. Myskiv L.I. (2013). Bodies of executive power as subjects of the implementation of inclusive education in Ukraine. Yurydychnyi visnyk, 4 (29), 59. [In Ukrainian].
13. Pavlenko V.V. (2016) Introduction of inclusive education in Poland and Ukraine. Navchannia ta vykhovannia ditei z osoblyvymy osvithnimy problemamy: teoriia ta praktyka: zb. prats vchenykh, molodykh naukovtsiv, pedahohiv-praktykiv, 29. [In Ukrainian].
14. Talan M. (2006). Correctional Education in Ukraine: status, trends, prospects. Sotsialnyi zakhyst, 9, 17. [In Ukrainian].
15. Fedorenko O.F. (2013). In search of the best ways to introduce inclusive education for hearing impaired children. Exceptional Child: Teaching and Upbringing, 2, 41,43. [In Ukrainian].

Nikolay Suprun, Volodymyr Shevchenko. The development of special education in independent Ukraine

The article deals with the development of special education in independent Ukraine. The purpose of the article is to carry out historical and pedagogical analysis of the development of the system of special education in the independent Ukraine. The authors reveal the peculiarities of the development and improvement of the system of special education in Ukraine. For this purpose, they use methods of analysis, comparison, systematization and generalization. The authors of the article summarize three components of the system of education of people with special needs: achievements, problems and ways of development. The authors note that Ukraine has not kept pace with other problems of the society on the way to building an independent democratic state. It also concerned the integration of people with disabilities into the society. For many years in Ukraine, most children with special needs have been educated in specialist institutions. They remained for them the traditional and the leading form of study.

However, the economic crisis of the 1990s did not contribute to resolving many issues. During this period, some of the special institutions were redeveloped and reduced, and the latter were not sufficiently funded. This did not facilitate the placement of children with special needs in special establishments. This has led to a significant increase in the number of children with special needs in mass educational institutions. So-called spontaneous integration took place.

In Ukraine, measures have been taken not only to preserve the experience of special education. Activities were also aimed at: multiplying the experience; development of modern technologies of correctional and compensatory work with this category of children; creation of conditions for the exercise of their right to choose the type of educational institution, content and forms of education. As a result of understanding many years of experience, scientists have come to a conclusion. They understood the need for evolutionary advancement in the development of the system of special education.

The authors consider the main tendencies of modern reform of special education in Ukraine. The largest of these is inclusive education. This is the most significant innovation movement in the education of the twentieth century.

Key words: *special education, children with special needs, children with special educational needs, inclusive education, inclusive education, educational reform, innovative development of education, innovative learning technologies.*